

ALEXANDRU DÎRUL

Institutul de Filologie
(Chișinău)

**MARCAREA OPOZIȚIILOR
CAZUALE ALE SUBSTANTIVULUI
PRIN FORMELE PARADIGMATICE
ALE ADJECTIVULUI DETERMINANT**

Teza cum că adjectivul se acordă în gen, număr și caz cu substantivul determinat, raportată la limba română, poate fi acceptată cu o anumită rezervă.

Teza dată reflectă, *ad litteram*, situația din astfel de limbi ca latina, rusa ș.a. De exemplu:

lat. *Laudamus mulierem laborantem.*¹

rus. *Хвалим женщину работающую.*

'*Lăudăm femeia muncitoare.*'

lat. *Homines probos laus decet.*¹

rus. *Людям честным надлежит хвала.*

'*Oamenilor cinstiți se cuvine laudă.*'

Acordul este total aici și în situațiile când se schimbă poziția adjectivului față de substantiv, deși această schimbare uneori implică unele nuanțe de ordin stilistic. A se compara cu cele de mai sus:

lat. *Laudamus laborantem mulierem.*

rus. *Хвалим работающую женщину.*

'*Lăudăm muncitoarea femeie.*'

lat. *Probos homines laus decet.*

rus. *Честным людям надлежит хвала.*

'*Cinstiților oameni se cuvine laudă.*'

Spre deosebire de modul de prezentare, în planul expresiei, a opozițiilor cazuale în limbile latină și rusă în care prin indici opoziționali este marcat fiecare element al grupului nominal, indiferent de ordinea lor (cf. rus. [*речь*] *известного адвоката* / [*речь*] *адвоката известного* – [*возразить*] *известному адвокату* / [*возразить*] *адвокату известному*), în limba română lipsește o asemenea consecvență, deși acordul în gen și număr dintre determinant și determinat se respectă. Aici baza paradigmei declinării o constituie, de fapt, formele opozabile ale articolului, indiferent de faptul dacă acesta se află în prepoziția unui singur substantiv sau a unui grup nominal. În parte, în situația când substantivul din grupul nominal se află la forma indefinită, se declină numai articolul indefinit (nehotărît), indiferent de ordinea elementelor constituente ale grupului.

| Singular | | Plural | |
|--------------------------------|------------------------------|---------------------------------|---------------------------------|
| N.A. <i>un</i> avocat vestit | / <i>un</i> vestit avocat | – <i>niște</i> avocați vestiți | / <i>niște</i> vestiți avocați |
| <i>un</i> palat splendid | / <i>un</i> splendid palat | – <i>niște</i> palate splendide | / <i>niște</i> splendide palate |
| G.D. <i>unui</i> avocat vestit | / <i>unui</i> vestit avocat | – <i>unor</i> avocați vestiți | / <i>unor</i> vestiți avocați |
| <i>unui</i> palat splendid | / <i>unui</i> splendid palat | – <i>unor</i> palate splendide | / <i>unor</i> splendide palate |

¹ Citat după Bujor, p. 142 și, respectiv, 149.

O neînsemnată deviere de la această modalitate de declinare se observă la declinarea grupurilor nominale cu substantive feminine în calitate de element de bază: aici atât substantivul cât și adjectivul la G.-D. singular au terminația identică cu cea a întregului plural. Or, după cum o demonstrează comparația dintre următoarele două tipuri de structuri (de ex.: *niște clădiri impozante* – *unei clădiri impozante*), formele numelor din cele două tipuri de grupuri nominale nu se află în relații opozitive. Astfel că și la declinarea grupurilor nominale la forma nehotărîtă singularul element de opoziție este articolul (*niște* – *unei*).

| Singular | | Plural | |
|------------------------------------|---------------------------------|----------------------------------|----------------------------------|
| N.A. <i>o clădire impozantă</i> | / <i>o impozantă clădire</i> | – <i>niște clădiri impozante</i> | / <i>niște impozante clădiri</i> |
| G.D. <i>unei clădiri impozante</i> | / <i>unei impozante clădiri</i> | – <i>unor clădiri impozante</i> | / <i>unor impozante clădiri</i> |

Articolul definit la formele sale cazuale, prin analogie cu alte limbi balcanice, fiind utilizat în postpoziția substantivului, este sesizat drept desinență cazuală a substantivului. Dar aici, ca și la declinarea indefinită, articolul este întrebuițat o singură dată pe lângă grupul nominal: se spune, de exemplu, *avocatului vestit*, și nu **avocatului vestitului*. Astfel că declinarea definită (hotărîtă) a grupului nominal cu ordinea obișnuită (directă) se va prezenta în felul următor:

| Singular | | Plural | |
|-------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|------------------------------|
| N.A. <i>avocatul vestit</i> | / <i>palatul splendid</i> | – <i>avocații vestiți</i> | / <i>palatele splendide</i> |
| G.D. <i>avocatului vestit</i> | / <i>palatului splendid</i> | – <i>avocaților vestiți</i> | / <i>palatelor splendide</i> |

Articolul hotărît (definit) este aglutinat adjectivului cînd acesta se află pe primul loc într-un grup nominal. A se compara cu tabelul de mai sus:

| Singular | | Plural | |
|-------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|------------------------------|
| N.A. <i>vestitul avocat</i> | / <i>splendidul palat</i> | – <i>vestiții avocați</i> | / <i>splendidele palate</i> |
| G.D. <i>vestitului avocat</i> | / <i>splendidului palat</i> | – <i>vestiților avocați</i> | / <i>splendidelor palate</i> |

Situația este aceeași și în grupurile nominale cu substantive feminine, cu toate că aici, ca și la declinarea nehotărîtă, substantivul, respectiv, adjectivul cu articol zero [Ø] are la G.-D. singular terminația identică cu aceea de plural.

| Singular | | Plural | |
|--------------------------------|-----------------------------|-------------------------------|-------------------------------|
| N.A. <i>clădirea impozantă</i> | / <i>impozanta clădire</i> | – <i>clădirile impozante</i> | / <i>impozantele clădiri</i> |
| G.D. <i>clădirii impozante</i> | / <i>impozantei clădiri</i> | – <i>clădirilor impozante</i> | / <i>impozantelor clădiri</i> |

Se poate ușor observa că, indiferent de faptul dacă forma cazuală a articolului definit face corp comun cu substantivul sau cu adjectivul, el privește, în exclusivitate, substantivul (obiectul numit de substantiv). Se consideră că în asemenea situații declinarea se efectuează după principiul sintagmatic (centralizat), cînd indicele cazual este unic pentru întreaga sintagmă nominală, și nu după principiul marcării prin indice cazual a fiecărui cuvînt (Репина, p. 75, 77). Se consideră că anume la nivelul sintagmatic se realizează principiul de organizare a declinării în limba română, și nu acela al cuvîntului (idem, p. 78).

În căutarea răspunsului la întrebarea, cum se întîmplă că în limba română adjectivul-determinant situat în prepoziția substantivului își asumă capacitatea de indice cazual al acestuia (al substantivului), trebuie să se pornească de la îmbinările nominale cu adjective pronominale de diferită natură în calitate de determinanți, tip: *acel băiat*, *această elevă*,

orice student, fiecare țăran, câteva cerșetoare, oricare orășean, mulți elevi etc. Vorba e că sintagmele (grupurile) nominale de acest fel amintesc de substantivele însoțite de articole: sintagmele cu adjective pronominale demonstrative sînt comparabile cu substantivele cu articol definit (cf.: *acest student – studentul, acea elevă – eleva, acești muncitori – muncitorii*), iar cele cu adjective pronominale nehotărîte – cu substantivele însoțite de articol indefinit (cf.: *orice student – un student, câteva eleve – niște [unele] eleve, mulți muncitori – unii [niște] muncitori*). Analogia dintre articole și adjective pronominale se manifestă și în faptul că folosirea lor pe lângă același substantiv se exclude. În parte nu se spune **unele câteva case, *un fiecare cetățean, *acel băiatul, *aceasta fata* etc. Cît despre eventualele obiecții cum că teza dată ar fi denegată de unele construcții de tipul *eleva aceasta, băiatul acela*, ele pot fi neglijate, întrucît *-a* de la sfîrșitul adjectivelor demonstrative nu este articol definit cum se crede uneori. De altfel, asupra coocurenței dintre adjectivele pronominale demonstrative și articole se atrage atenția în noua ediție a *Gramaticii academice a limbii române* (a se vedea: *Gramatica*, v. I, p. 49). Vorba e că adjectivele pronominale, de ex., cele demonstrative, fac parte din așa-numitele *determinative* care sînt tratate drept cuvinte auxiliare ce substituie articolul și care, îndeplinind funcțiile lui gramaticale, se caracterizează, spre deosebire de articol, prin semnificații gramaticale particulare suplimentare, prin intermediul cărora pot fi îndeplinite funcțiile de exponent al categoriilor numelui (Репина, p. 57). Identitatea funcțională și coocurența dintre determinative și articol, după afirmația Tamarei Repina, poate servi drept motiv pentru a le întruni într-o singură paradigmă al cărei element de bază îl constituie articolul, acesta reprezentînd semnificațiile gramaticale generale în mod nealterat (ibidem).

În noua ediție a *Gramaticii academice a limbii române*, respectivul grup de cuvinte, figurînd sub denumirea de *clasa determinanților*, este definit drept categorie ce „reunește acele elemente ale limbii care, asociate unui substantiv, sunt compatibile, în condiții determinate, cu rolul de a transfera substantivul din zona abstractă a denominării în domeniul substanțial al referenței de a transforma (în cadrul de enunțare) *substantivul*, entitate a sistemului, în *grup substantival*, component al enunțului; enunțul, în calitate de suport al comunicării, este cel care asigură transferul informației referitoare la un «eveniment»” (*Gramatica*, v. I, p. 47). În gramatica citată se subliniază că anume „prin asocierea cu unul din membrii clasei determinanților” se obține includerea în enunț a substantivului, se obține „corelarea lui cu referența (cu „substanța” evenimentului comunicat)” (ibidem). În felul acesta, „prin asocierea cu un determinant, substantivul *se integrează* în enunț (devenind comunicativ), determinantul participă la structurarea grupului nominal cu funcția de *integrator comunicativ*” (idem, p. 48).

Datorită formelor opozitive ale articolului, acesta paralel cu funcția de integrator al numelui (în fond, al substantivului) și-a putut-o însuși și pe aceea de indice al rolului semantic, respectiv, de agent, de obiect, de beneficiar, de posesor (aceasta în liniile cele mai generale). Astfel, opozițiile cazuale din sistemul de declinare al limbii române este bazat pe contrapunerea dintre unele forme oblice ale articolului și formele lui „inițiale” (primare), forme evolute din pronumele demonstrativ *ille, illa, illud*. Afîndu-se în relații de apozitie cu substantivul, formele oblice ale articolului remit substantivului raportul relațional obținut prin fosta formă oblică a pronumelui demonstrativ cu alte elemente ale enunțului în procesul de integrare în acesta. Cînd prin analogie cu alte limbi balcanice formele cazuale ale articolului definit au fost trecute în postpoziția numelui, ele, fiind neaccentuate, au putut fi ușor aglutinate acestuia, sesizîndu-se ca desinențe cazuale.

Cînd substantivul sau grupul nominal este însoțit de articolul indefinit, acesta din urmă nu face corp comun cu vreo unul din cuvintele semnificative și, cu toate acestea, în calitate de element legat prin raporturi apozitionale, remite raportul funcțional respectiv numelui. În fond, e vorba de marcarea, în liniile cele mai generale, a rolurilor semantice de

beneficiar și de posesor, reprezentate prin formele de dativ și, respectiv, de genitiv, nume de cazuri omniprezente în sistemele cazuale ale mai multor limbi. Anume semnificațiile date se află la baza celor două cazuri, deși acestea nu sînt singurele lor valori. Ele vin să se contrapună formei inițiale a articolului care este rezervată pentru marcarea rolurilor semantice de agent și de obiect, reprezentate în sistemele cazuale ale mai multor limbi prin nominativ și acuzativ. Opozițiile date sînt determinate de capacitatea valențială a verbului tranzitiv care prin semantica sa „deschide” un loc pentru agent (nominativ) și altul pentru obiect (acuzativ).

Faptul că forma de acuzativ a numelui, de obicei a substantivului, coincide prin formă cu cea de nominativ, iar forma de dativ – cu cea a genitivului, nu creează dificultăți la diferențierea funcțională a substantivului sau a substitutului acestuia. În parte, deosebirea genitivului de dativ, sub aspect semantic, se obține prin semnificația categorială a cuvîntului regent din grupul sintactic respectiv: drept genitiv este calificată forma în care apare substantivul cu funcția de atribut pe lîngă un alt substantiv (de ex., *casa popii, mantaua unui soldat, roata morii, cartea lui Vasile, hrana cailor, cîntatul cocoșilor* etc.), iar dativ este forma pe care o ia substantivul cu funcție actanțială, de obicei de beneficiar (beneficiant) pe lîngă verbe sau locuțiuni verbale de o anumită factură semantică (de ex., *se adresează elevilor, oferă ajutor săracilor, scrie unei prietene, aduce lemne bătrînilor, se roagă lui Dumnezeu, împarte colivă unor copii* etc.). La deosebirea acuzativului de nominativ este implicat înțelesul semantic și aspectul determinat/indeterminat al substantivului: acuzativul este forma pe care o capătă substantivul, de obicei, inanimat, însoțit de articol indefinit sau cu articol „zero” [ø], pe cînd nominativul este forma la care se află, de obicei, substantivul animat, însoțit, de regulă, de articol definit, sau substantivul reprezentat printr-un nume propriu de persoană. A se compara, de exemplu, substantivele din componența enunțurilor: *Elevul scrie o scrisoare. Vasile culege poamă. Stăpîna a pregătit sarmale*. Aceasta face să se diferențieze funcțiile menționate ale substantivelor în șirul liniar al enunțului, indiferent de poziția lor față de verbul predicat (a se compara cu cele de mai sus: *O compunere scrie elevul. Poamă culege Vasile. Sarmale a pregătit stăpîna*). În situațiile cînd atît agentul, cît și obiectul acțiunii sînt reprezentate prin substantive animate, la diferențierea funcției de agent (nom.) de cea de obiect (ac.) ajută rațiunea logică. De exemplu, atît în enunțul *Moșneagul a cumpărat un cocoș*, cît și în enunțul *Un cocoș a cumpărat moșneagul*, datorită rațiunii logice, se constată fără dificultăți că *moșneagul* (ființă umană) urmează să fie considerat agentul acțiunii, pe cînd *cocoșul* (pasăre) – obiectul ei. Aceasta în liniile cele mai generale, pentru că există numeroase situații cînd aceste preconizări sînt de neaplicat (a se vedea *Gramatica*, I, p. 7).

La diferențierea relațiilor cazuale în limba română contribuie în mare măsură cliticele pronominale. De fapt, cliticele (formele atone ale pronumelor personale) au unele trăsături comune cu articolele. E vorba că atît articolele, cît și cliticele îndeplinesc funcția de dublură a numelui, contribuind prin formele sale oblice la specificarea funcției acestuia. În parte, în enunțurile: *Băiatul l-a adus bunica* [...] *Fetița o conduce la școală bunelul* [...] cu ajutorul cliticelor *l-*, *o* se diferențiază funcțiile de agent de aceea de obiect a substantivelor utilizate aici. În lipsa pronumelor atone sensul enunțurilor date se schimbă radical (a se compara cu cele de mai sus: *Băiatul a adus bunica. Fetița conduce la școală bunelul*).

De altfel, pentru o diferențiere mai pronunțată a funcției de obiect de cea de agent, înaintea substantivului respectiv se folosește prepoziția *pe* (a se compara cu enunțurile de mai sus: *Pe băiat l-a adus bunica. Pe fetiță o conduce la școală bunelul*).

Deosebirea dintre cele două tipuri de mijloace se reduce, în fond, la faptul că, spre deosebire de clitice, care sînt mai libere în alegerea poziției sale în enunț, articolele sînt mai limitate în această privință. Deși articolul nehotărît, spre exemplu, nefiind aglutinat numelui (substantivului sau adjectivului) poate fi îndepărtat de acesta printr-un determinativ

sau mai multe (de ex.: *Coroana unui înalt, verde pom; Caietul unei stăruitoare, harnice, disciplinate eleve*).

Deosebirea dintre clitice și articole este simțită mai mult în situațiile când articolul hotărât, aglutinat numelui, devine desinență, deși trebuie relatat că la o etapă mai timpurie articolul definit (hotărât) se folosea, ca și cel indefinit, ca de altfel, și în alte limbi romanice, în prepoziția numelui. Despre aceasta vorbesc, în parte, structuri întâlnite în textele vechi, de tipul *a ei noastră credință* (act. *a credinței noastre / a noastrei credință*), *ei Marie, ei Tamare* (act. *Mariiei, Tamareii*) (a se vedea Graur, p. 142), utilizarea în istororomână a construcțiilor cu G.-D. de tipul *lu frate*, precum și existența în româna contemporană a construcțiilor de tipul *I-am spus lui tata; anteriorul lui popa; calul lui frate-meu; mă rog lui Dumnezeu* etc.

Tabloul schematic al sistemului cazual al limbii române, schițat aici, permite a întrevădea structura a cărei imitare a putut determina faptul că adjectivul propriu-zis, situat în prepoziția substantivului din componența grupului nominal, și-a asumat valoarea de purtător al semnificației cazuale a substantivului determinat. Drept un asemenea model a putut servi structura cu determinant despre care s-a vorbit mai sus. Vorba e că, după cum s-a relatat *supra*, determinanții, la fel ca și articolele și cliticele, în funcție de dubluri ale numelui (de obicei ale substantivelor) prin formele lor cazuale, paralel cu semnificația lor pragmatică: demonstrativitate, calificare cantitativă indeterminată, individualizare, delimitare etc. (de ex., *acest copil, acea pădure, orice elev, fiecare avocat, acel poet, mulți soldați, tot țaranul* etc.) își asumă capacitatea de a marca funcția de adjunct a numelui actualizat (a se compara cu cele de mai sus: [*jucăria*] *acestui copil*; [*datoria*] *fiecărui avocat*; [*s-a adresat*] *acelui poet*, [*soarta*] *multor soldați* etc.). Deci, prin imitarea unor asemenea structuri, și-a putut însuși capacitatea de a remite substantivului semnificația cazuală, de asemenea și adjectivul propriu-zis, când, precedând substantivul, el și-a aglutinat articolul hotărât care se referă la întregul grup nominal.

Astfel, precum în cadrul grupurilor nominale cu ajutorul determinanților pronominali, pe lângă semnificația pragmatică, se remite substantivului și semnificația cazuală, la fel și adjectivul propriu-zis, aflându-se în prepoziția substantivului, îi transmite acestuia semnificația cazuală pe care o obține în urma aglutinării diverselor forme ale articolului hotărât.

În parte, precum în cadrul grupurilor nominale cu determinanți demonstrativi, de exemplu, de rînd cu înțelesul „demonstrativitate”, se remite substantivului determinat și semnificația cazuală respectivă (de ex., *acel poet – acelui poet – acei poeți – acei poeți*), la fel prin analogie, și în cadrul grupurilor nominale cu adjective propriu-zise antepuse substantivului: prin aglutinarea diverselor forme ale articolului hotărât adjectivului (articolul privește întregul grup nominal [vezi *supra*]), paralel cu semnificația atributivă, el remite substantivului și semnificația cazuală (a se compara cu cele de mai sus: *renumitul poet – renumitului poet – renumiții poeți – renumiților poeți*).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. J. J. Bujor, Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, București, 1958.
2. Т. А. Репина, *Теоретическая грамматика румынского языка*, С.-Петербург, 2003.
3. *Gramatica limbii române*, I, București, 2005.
4. Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965.